

DERLEME / REVIEW

Mevsimlik Tarımda Çalışan Çocuklara Yönelik Afetlerde Sosyal Hizmet Müdahalesi

Social Work Intervention in Disasters for Children Working in Seasonal Agriculture

Ferman ERİM

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, İzmir, Türkiye

Geliş tarihi/Received: 20.03.2023

Kabul tarihi/Accepted: 03.06.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:

Ferman Erim, Dr. Öğr. Üyesi
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Merkezi Ofisler
1, Kat: 2, Oda No: 230 Balatçık Mah. Çiğli, İzmir,
Türkiye.

E-posta: fermanerim88@gmail.com

ORCID: 0000-0002-4994-4016

Öz

Mevsimlik gezici tarımda çocuk işçiliği, küresel boyutta çocuk işçiliğinin en yoğun olarak görüldüğü alandır. Ülkemizde de pamuk, tütün, şekerpancarı gibi ürünlerin üretiminde yoğunlaşan ve kendine has çalışma ve barınma koşulları içeren bu işkolu, aileleri ile birlikte yaşadıkları kentten tarım alanlarına göçen çocuklar için önemli fiziksel, bilişsel, sosyal sorun alanları yarattığı gibi sağlık, eğitim, hijyen ve barınma gibi çocukların gelişimini etkileyecek dezavantajlar barındırmaktadır. Çocukların içinde buldukları bu kırılgan konum “afet” gibi fiziki ve sosyal alanda yıkıma neden olan deneyimlerle birleştiğinde özel müdahale araçlarını gerektirmektedir.

Bu çalışma, mevsimlik tarımda çalışan çocuklar ve aileleri için, afet dönemlerinde ortaya çıkabilecek özel ihtiyaçları görünür kılmayı ve çocukların kırılgan konumlarına uygun mesleki müdahalelerin tartışılmasını amaçlamaktadır.

Mevsimlik gezici tarımda çalışan çocuklara yönelik sosyal hizmet müdahalesi; koruyucu önleyici müdahaleler, temel ihtiyaçların karşılanması, özel ihtiyaç gruplarına yönelik hizmetler ve afet sonrası psikososyal destek konuları bağlamında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mevsimlik tarım, afet, kırılganlık, sosyal sermaye, sosyal hizmet müdahalesi.

Abstract

Working in seasonal migratory agriculture is the most common globally form of child labor. In our country, it concentrates on the production of cotton, tobacco and sugar beet. It has its own working and accommodation conditions. Children who migrated from the city where they live with their families to agricultural areas, struggle with significant physical, cognitive and social problems. It has disadvantages such as health, education, hygiene and shelter that will affect the development of children. This vulnerable position of children requires special intervention tools for experiences that cause physical and social destruction such as “disaster”.

This study aimed to highlight the specific needs that may emerge following a disaster periods for affecting children working in seasonal agriculture and their families, and to discuss appropriate professional interventions for the vulnerable position of children.

For the development of social work intervention for children working in seasonal migratory agriculture; Protective and preventive interventions, meeting basic needs, services for special needs groups and post-disaster psychosocial support should be evaluated within disaster management.

Keywords: Seasonal agriculture, disaster, vulnerability, social capital, social work intervention.

1. Giriş

Mevsimlik gezici tarım işçiliği, kendi ekim alanından yeterli verim ve gelir elde edemeyen, kısıtlı ve yetersiz bir üretim içinde olan ya da tamamen topraksız olan bireylerin ve ailelerin buldukları bölgeden başka bir tarım alanına göç ederek ücret karşılığı çalıştığı, güvenceli ya da güvencesiz tarım işçiliğini tanımlamaktadır. Mevsimlik gezici tarım geniş bir aile üretimini barındırır. Bu süreçte çocuklar hem barınma alternatiflerinin olmaması hem de tarım sürecinde ailelerine iş gücü olarak destek vermeleri sebebiyle bu göç ve çalışma sürecine katılmaktadırlar. Bu bağlamlarıyla mevsimlik gezici tarımda çalışan çocuk olma deneyiminin kırılganlığı, yaşanan afetlerle beraber derinleşmekte ve çocuklar için özel müdahale koşullarını gerektirmektedir.

Afet ise AFAD'ın (1) tanımlamasıyla “Toplumun tamamı veya belli kesimleri için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar doğuran, normal hayatı ve insan faaliyetlerini durduran veya kesintiye uğratan, etkilenen toplumun baş etme kapasitesinin yeterli olmadığı doğa, teknoloji veya insan kaynaklı olay. Afet bir olayın kendisi değil, doğurduğu sonuçtur.” Bu boyutuyla “mevsimlik tarımda çocuk olmak” olgusu ile afet süreçlerinin neden olduğu kriz ve acil durum koşulları, çocuklar üzerinde önemli etkiler meydana getirmektedirler. Bu incinebilirlik koşulları içerisinde çocuklara yönelik hak temelli ve çok boyutlu sosyal hizmet uygulamaları, çevre farkındalığının genişlemesiyle birlikte önem kazanmaktadır.

1.1. Küresel ve Ulusal Boyutta Mevsimlik Tarımda Çalışan Çocuklar

İLO'nun *Child Labour: Global Estimates, 2020, Trends and the Road Forward* (2) raporunda, küresel boyutta çocuk işçiliğinin büyük oranda tarım sektöründe görüldüğü belirtilmiştir. Bu boyutuyla çocuk işçiliği; aile üretimine destek, küçük ölçekli tarım işleri, ticari tarımsal üretimler, endüstriyel tarımsal tesisler, su ürünleri yetiştiriciliği, hasat sonrası balık işleme tesisleri ve ormancılık olarak gerçekleşmektedir. Çocuk işçiliğinin, dünya çapındaki toplamın yüzde 70'i ve Sahra altı Afrika'da yüzde 82'ye varan oranlarının en çok tarım alanında görüldüğü belirtilmektedir. Tarımsal üretimde yer alanın fiziksel gereksinimleri ve tehlikeleri ile riskinin ve zararının öneminin arttığı küçük çocuklar arasında özellikle yaygın olduğu belirtilmektedir. Başka yerlerde işlerini kaybeden aileler hayatta kalmak için geçimlik tarımsal alanda çalışmaya ağırlık verdikçe COVID-19 sonrasında kısa vadede tarımda çocuk işçiliğinin artışı da önemli bir risk olarak ifade edilmektedir (2).

Çocuk işçiliği çocukların zihinsel, fiziksel ve sosyal gelişimine zarar vermektedir. Çocuk işçiliği ile doğrudan veya dolaylı olarak eğitim sisteminin dışında kalmak, mevcut yoksulluk döngüsünün sürmesine sebep olmaktadır. Eğitim sürecini tamamlayamayan çocuklar, yetişkin olduklarında da vasıfsız işlerde çalışmaya devam etmektedirler. Saha çalışmalarında, küçükken çalışmak zorunda kalan ve bu nedenle okula gitmeyen bireylerin yetişkin olduklarında kendi çocuklarını da bu döngüden çıkaramadıkları görülmüştür (3).

Benek ve Baydemir (4) ülkemizde en yaygın görülen çocuk işçiliğinin mevsimlik tarımdaki çocuk işçiliği olduğunu belirtmektedir. Kendi tarım alanlarında yeterli gelir elde edemeyen az topraklı ya da topraksız ailelerin, tarımsal üretimin daha geniş olduğu alanlara mevsimlik olarak göç ederek yaşadıkları ve gelir elde ettikleri bu süreç, kendi doğası itibarıyla belirli sorunları ve zorlayıcı yaşam şartlarını içermektedir. Aileler tarım alanlarına göç ederken hem bakım verecek başka birinin olmaması nedeniyle hem de ailenin iş gücüne katkı sunmaları amacıyla çocuklarını da beraberlerinde götürmektedirler. Bu süreçteki Türkiye'deki mevsimlik tarım, pamuk, tütün, şekerpancarı üretiminde yoğunlaşmaktadır (4).

Gezici mevsimlik tarımda çalışan işçi aileler, ekonomik ve sosyal gereksinimler nedeniyle çocuklarını da bu süreçte dahil etmektedir. Bu durum çocukların eğitim süreçlerinde, biyopsikososyal gelişimlerinde ve genel sağlık durumlarında önemli riskleri beraberinde getirmektedir. Aileleri ile birlikte buldukları bölgeden ayrılarak tarlada çalışan çocuklar, 4-7 aylık süreçte genelde bitki çapalama, ot alma, hasat gibi bitkisel üretim işlerinde çalışmaktadırlar. Bu süreçte aşırı sıcak ve nemli ortamlarda çalışmanın getirdiği yorgunluk, böcek ve yabani ot ilaçları gibi kimyasal madde kullanımının yarattığı tehditler ve uzun süre eğilerek çalışmanın getirdiği sırt ve eklem ağrıları gibi sorunlara sıkça rastlanılmaktadır (5).

Supporttolife (3)'ün Mersin-Silifke bölgesinde mevsimlik tarımda çalışan çocukların durumuna yönelik yaptığı saha araştırmasına göre 5-11 yaş arası çocukların %35'i tarlada çalışırken 12-15 yaş grubunda bu oran %78'e çıkarken 16-18 yaş grubuna gelindiğinde %85'e çıkmaktadır. Çocukların aileleri ile birlikte mevsimlik tarımda çalışma yaşlarının 12'den aşağıda olduğu belirtilmiştir. Bu alanda çalışan kadın ve erkeklerin yüzdesinin aynı olduğu, bu nedenle çocuk işçi kullanımının cinsiyete bağlı olmadığı ifade edilmiştir.

Aynı zamanda özellikle kız çocuklarının ev işlerinin büyük bölümünü (odun toplamak, ateş yakmak, su taşımak vb.) üstlendikleri belirtilmiştir. Bu anlamda kız çocuklarının hem eğitime devam etme hem de ailenin iş yükünü üstlenme konusunda daha dezavantajlı oldukları ifade edilmiştir.

Genel anlamıyla çocuk işçiliği, özelleşmiş kapsamıyla mevsimlik gezici tarımda çocuk işçiliği, çocukların biyolojik, sosyal, duygusal, bilişsel gelişimleri için ihtiyaç duydukları imkân ve ortamlardan mahrum kalmalarına ve tarımsal alanın içerdiği kaza, yaralanma, zehirlenme vb. gibi olumsuz sağlık koşullarına neden olmaktadır. Bunun yanı sıra zorunlu eğitim, temiz gıda ve su, güvenli barınma ve oyun hakkının sağlanmadığı mevsimlik tarım alanı çocuklar ve aileleri için zorlayıcı ve kronik yoksulluğu güçlendiren güvensiz bir emek ilişkisini beraberinde getirmektedir.

Mevsimlik gezici tarım işçiliği barındırdığı güvensiz ve sağlıksız koşullar nedeniyle çocuklar ve ebeveynleri için incinebilirliği/zararlılığı artırılmaktadır. Afetler, bu incinebilirliğin kesişimsel olarak derinleştiği önemli ve yıkıcı deneyimler olarak özel sosyal hizmet modellerini gerektirmektedir.

1.2. Afet Kavramı ve Deneyimi

Afetler; yıkıcı deneyimler, deneyimlerin ardından ortaya çıkabilecek olası tehditler ve bireylerin incinebilir durumlarının kombinasyonu olarak tanımlanabilir. Bir başka tanıma göre ise afet, "etkilenen topluluk veya toplumun kendi kaynaklarını kullanarak başa çıkma kabiliyetini aşan, yaygın insani, maddi, ekonomik veya çevresel kayıplar ve etkiler içeren, bir topluluk veya toplumun işleyişinde ciddi bir aksama" (6) olarak ifade edilebilir. Bu boyutuyla afet kavramının tek başına bir olgu olmadığı, sosyal sonuçları itibarıyla yıkıcılığından bahsedilebileceği görülebilir.

Ergünay (7) afeti, "doğal, insan kökenli ya da teknolojik kaynaklı bir olayın, insanların normal faaliyetlerini ve hayatın doğal akışını kesintiye uğratmak veya durdurmak suretiyle etkilemesi" olarak tanımlamaktadır. Bu anlamda afetler, maruz kalan bireylerin sosyal işlevselliğini etkilemekte ve hayatın olağan akışının zarar görmesine neden olmaktadır.

Kadioğlu (8) afetlerle ilgili diğer bir kavramın da "tehlike" olduğunu vurgulamaktadır. Bu tanıma göre tehlike, "sosyal ve ekonomik düzene, doğal ve kültürel kaynaklara zarar verme olasılığı olan, can ve mal kayıplarına yol açan her şeydir." Afet süreçlerinden etkilenen tüm sosyal gruplar, baş etme becerileri ve geçmiş deneyimleri nedeniyle eşit derecede zarar görme tehlikesi altında değildirler. Bireylerin, ailelerin ve toplulukların kesişimsel özellikleri afet deneyimini de dönüştürmektedir.

Afetler, beraberinde beklenmeyen acil durumları yani krizleri, krizler de birey, aile, topluluk ve toplumsal düzeylerde yaşanan çok çeşitli problem alanlarını yaratır. Her düzeyde, acil durumlar normalde var olan koruyucu destek yapılarını zorlar, çeşitli sorunların risklerini artırır ve önceden var olan sosyal adaletsizlik ve eşitsizlik sorunlarını daha da derinleştirme riskini taşır. Acil durumlarda ruh sağlığı ve psikososyal sorunlar birbiriyle yüksek oranda bağlantılıdır. IASC (9)'nin Acil Durumlarda Ruh Sağlığı ve Psikososyal Destek Rehberi'nde (Guidelines on Mental Health and Psychosocial Support in Emergency Settings) ağırlıklı olarak sosyal nitelikteki önemli sorunlar şöyle sıralanmıştır:

•Önceden var olan (acil durum öncesi) sosyal sorunlar (örn. derin yoksulluk; ayrımcılığa uğrayan veya marjinalize edilen bir gruba ait olmak; siyasi baskı);

•Acil durum kaynaklı sosyal sorunlar (örneğin, aile ayrılığı; sosyal ağların bozulması; topluluk yapılarının, kaynaklarının ve güveninin yok edilmesi; artan cinsiyete dayalı şiddet); ve

•İnsani yardım kaynaklı sosyal sorunlar (örneğin, topluluk yapılarının veya geleneksel destek mekanizmalarının zarar görmesi).

Afetler sonrasında ortaya çıkan kriz durumları, bireylerin biyopsikososyal varlık hallerine göre değişkenlik gösteren bir baş etme mekanizması ile karşılaşılır. IASC (9)'nin Acil Durumlarda Ruh Sağlığı ve Psikososyal Destek Rehberinde, afetleri de kapsayan acil durumlardan en fazla etkilenen nüfus gruplarına yönelik özel hizmetlerin gereği vurgulanmıştır. Bu incinebilir gruplar arasında hamile kadınlar, mesleğini ve sosyal güvencesini kaybetmiş erkekler, refakâtsiz ya da kanunla ihtilafa düşen çocuklar, bakım veren aile üyesini yitirmiş yaşlı bireyler, mülteciler ve sığınmacılar, önceden travmatik deneyimler yaşamış ve baş etmede güçlük yaşayan bireyler, nörolojik ya da ruh sağlığı bozukluğu yaşayan bireyler, derin yoksulluk yaşayan bireyler, sosyal damgalanma ve dışlanma yaşayan bireyler ve kurumsal bakım hizmetinden yararlanan bireyler sayılabilir.

1.2.1.Kırılğanlık

Afet yönetimi ile ilgili literatür, savunmasız nüfusların en çok zarar görenler olma eğiliminde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu anlamıyla kırılğanlık¹, yaşanan afet deneyiminin ötesinde gelişen ve kesişen bir sosyal sorun alanını da derinleştirmektedir. Mathbor (10)'a göre bir meslek olarak sosyal hizmet, örneğin ekonomik olarak dezavantajlı bireyler, özel gereksinimli bireyler, yaşlı bireyler çocuklar ve tıbbi olarak özel ihtiyaca gereksinim duyan bireyler gibi hassas nüfuslara sunulan hizmetlere öncelik ve önem vermektedir.

Peek ve Stough (11) sosyal savunmasızlık perspektifinden bakıldığında, afetleri "insanların riske maruz kalmalarını ve kriz içeren deneyimlere hazırlanma, müdahale etme ve bunlardan kurtulma becerilerini şekillendiren sosyal, politik ve ekonomik faktörlerin zorlanması" olarak tanımlamaktadırlar. Mevsimlik tarım alanlarının kendine has yaşam ve işgücü ve sosyal alan koşulları, afetlerde deneyimlenen zararın ve kaybın da artmasına neden olmaktadır.

Bilik (12) kırılğanlık ya da "zarargörebilirlik" kavramının "genel olarak riske açık, savunmasız fiziksel yapı, ekonomik varlık ve sosyal yapıları" nitelediğini vurgular. Bilik'e göre bu kavram "...sosyal zarargörebilirlik (kırılğanlık), fiziksel zarargörebilirlik (hasar görebilirlik) ve doğal çevre yapıdan kaynaklanan (jeolojik ve ekolojik) hassasiyetler gibi farklı şekillerde çevrilen olgu, çağdaş afet anlayışında kadın, yaşlı, çocuk, hasta, engelli, yoksul gibi nüfus kompozisyonları ile dil, etnik, cinsiyet, göçmenlik, inanç gibi özellikleri bağlamında marjinalleştirilmiş (ötekileştirilmiş) çeşitli savunmasız gruplar

ve bu grupların barındıkları fiziksel yapıların, insan ve teknoloji ürünü tehlikeler karşısındaki hassasiyetlerini ifade eder (12)."

Mevsimlik tarım işçileri, önemli sosyal, ekonomik ve sağlık riskleri taşıyan en kırılgan gruplardır. Özellikle çocuklar, eğitim, ulaşım, beslenme, barınma ve hijyen eksikliği nedeniyle önemli gelişim riskleriyle yüz yüze gelmektedirler (13). Mevsimlik tarım alanlarındaki yaşam koşulları afet süreçlerinde zarargörebilirliği arttırmakta ve tarım alanlarında yaşanan tahribat yeniden çalışma koşullarının sağlanmasını da güçleştirmektedir.

Hagan (14) afetlerin çocuklar üzerindeki etkisinin, önceki kişisel deneyimleri, ebeveynlerinin olaya yönelik tepkileri, çocuğun gelişimsel düzeyi, yeterliliği ve cinsiyeti gibi etkenler tarafından belirlendiğini ileri sürer.

Benek ve Baydemir (4) Şanlıurfa ilinde mevsimlik tarımda çalışan çocuklara yönelik yaptıkları araştırmada, çocukların okula gönderilmeme nedeni olarak kız çocuklarının ücretsiz aile işçisi olarak annenin görevini üstlendiklerini belirtmişlerdir. 12-13 yaşlarına gelen çocukların evin ve kardeşlerinin tüm bakım sorumluluğunu üstlendiklerini, bu nedenle zorunlu eğitim dönemine dahi devam edemediklerini vurgulamışlardır. Okula devam, çocukların genel gelişimlerini takibi ve sosyal öğrenme süreçlerinin etkin hale getirilmesi için de önemlidir. Bunun yanı sıra çocuklara yönelik ihmal ve istismar vakalarının tespitinde de okul sistemi içinde bulunmasının önemli bir durumdur. Okula devamlılığın kırılğanlığı çocukların korunma sistemleri tarafından takibini de güçleştiren bir diğer durumdur.

Uysal ve diğerlerinin (15) çalışmasında ise mevsimlik tarımda çalışan ailelerin göç süreçlerini tüm aile olarak yaşadıkları ve kendi evlerinde yılın en fazla 4-5 ayını geçirebildikleri ifade edilmektedir. Aileleriyle birlikte buldukları ilden çalıştıkları tarım alanlarına göç eden çocuklar eğitim yılı sona ermeden okullarını terk ettiği ve okullar açıldıktan sonra illerine dönebildikleri belirtilmektedir. Eğitim öğretim süreci ile uygun ilerlemeyen bu yaşam döngüsünün, başta kız çocukları olmak üzere pek çok çocuğun okula sürekli ve verimli olarak devam etmesini engellediği ifade edilmektedir. Göç edilen bölgede okula devamin hak temelli olarak sağlanmasının alt yapısı mevcut olsa da okulun konumu, uyum sorunu ya da çevresel dışlanma gibi sorunlar nedeniyle eğitimin sürekliliği zarar görmekte ve çocuklar eğitim sisteminin dışında kalmak riskiyle karşılaşmaktadırlar.

Kalkınma Atölyesi (16)'nin Adana ovası su taşkınında zarar gören mevsimlik gezici tarım işçileri ve çocuklarına etkileri üzerine hazırlanan raporunda, yaşam ve çalışma koşulları nedeniyle kırılğan olan bu sosyal grubun afetlerin etkileri ile daha da kırılğan hale geldiği belirtilmiştir. Bu noktada hazırlanacak detaylı bir afet planının yanında politika değişikliklerinin ve toplumsal farkındalığını arttırılması için savunuculuk çalışmalarının önemine de vurgu yapılmıştır. Bu noktada ihtiyaçların tespit edilmesi ve hak temelli bir yaklaşımla sunulması önemli olacaktır.

¹Bu kavram farklı çevirilerde değişen karşılıklar bulmuştur. "İncinebilirlik", "savunmasızlık" ya da "zarargörebilirlik" bu bağlamda ele alınabilir. İncinebilirlik, kırılğanlık ile daha yakın bir anlam sahasını betimlerken, zarargörebilirlik kavramı henüz oluşmamış ancak belirli tehditlere açık halde olmayı tanımlamaktadır. Mevsimlik gezici tarımda çalışan çocuklar için bu iki anlam sahası geçişken olduğu için birlikte, bazen de birbirinin yerine kullanılacaktır.

1.2.2. Sosyal Sermaye

Loeffler ve diğerleri (17), sosyal hizmet için sosyal sermayeyi, bireyleri, toplulukları ve kurumları bir araya getiren güvene dayalı ilişkiler, karşılıklı anlayış ve paylaşılan eylemler oluşturma süreci olarak tanımlamaktadır. Ayrıca ilgili süreçlerin daha fazla iş birliği için imkân yarattığını da ileri sürmektedirler. Bu iş birliği süreci; ağlar, paylaşılan normlar ve sosyal aracılık yoluyla gerçekleştirilen fırsatlar ve/veya kaynakları üretir.

Sosyal sermaye, sosyal ağlar, sosyal temaslar, sosyal uyum, sosyal etkileşim ve dayanışma gibi kavramlardan oluşur. Ayrıca, sosyal sermaye durağan değildir. Afet yönetimi projelerinde toplumsal ve kurumsal kapasitelerin oluşturulmasında sosyal sermayenin etkin kullanımı çok önemlidir (10).

Sosyal sermaye biçimleri olarak bağlanma, köprü kurma ve bağlantı kurma, insanların bir afete hazırlanmalarına, afet sırasında harekete geçmelerine ve sonrasında toparlanmalarına yardımcı olmada önemli bir rol oynar. Sosyal hizmetin rolü, insanların bağlantılarını ve kaynaklarını, pozitif sosyal sermayelerini bir hayatta kalma mekanizması olarak kullanma yeteneklerini geliştirmek olmalıdır (18).

Mevsimlik gezici tarımda çalışan çocuklar için öncelikle koruyucu ve önleyici bir model olarak sosyal sermayenin geliştirilmesi önemli bir adımdır. Bu anlamda hem toplumsal alandaki farkındalığın artırılması ve olası risklere yönelik bölgesel ihtiyaçlara uygun önlemlerin alınması hem de kamusal paydaşların birlikteliğinde hak temelli önleyici hizmetlerin alt yapısının inşası önemli gelişmeler olacaktır. Afet süreci ve sonrasında da yardım hizmetlerinin bölgesel olarak harekete geçirilmesi ve ilgili kaynakların özel ihtiyaçlara yönelik organize edilmesi de sosyal sermayenin yönetiminin önemini ortaya çıkarmaktadır.

1.3. Mevsimlik Tarımda Çalışan Çocuklara Yönelik Sosyal Hizmet Müdahalesi

Afetlerde sosyal hizmet müdahalesinden bahsederken öne çıkan kavramlardan biri, sosyal hizmet mesleğinin epistemolojik çerçevesini de oluşturan "psikososyal" kavramıdır. Psikososyal alan, bireylerin duygu, düşünce, gelişim, eylem ve oluşları ile onları çevreleyen sosyal sistemlerin (aile sistemi, ekonomipolitik alan, inanç yapıları, kültürel ilişki ağları, iş ve istihdam koşulları vs.) sürekli birbiri ile etkileşimde olduğu dinamik bir yapı olarak tanımlanabilir. Afetler, diğer tüm yaşantısal krizlerde olduğu gibi, beraberinde getirdiği öngörülemez ve yıkıcı sonuçlar nedeniyle sonrasında psikososyal müdahaleyi gerektirir.

Afetlerde psikososyal destek, afet sonrası ortaya çıkabilecek psikolojik uyumsuzlukların önlenmesi, sosyal ilişkilerin yeniden kurulması ya da iyileştirilmesi, bireylerin afet öncesi sosyal işlevselliğini yeniden kazanmaları noktasında güçlendirilmeleri, toplumsal olarak yeni afetlere yönelik farkındalığın ve hazır olma halinin artırılması, ikincil travmaya maruz kalabilecek yardım görevlilerinin desteklenmesi gibi çok boyutlu ve afet döngüsünün her sürecinde yer alan hizmetler bütünü olarak tanımlanmaktadır (19).

Afet süreçlerinde yardım ulaştırmak, genellikle zor, karmaşık ve çetrefillidir. Hassas gruplara ve topluluklara yönelik bakım etiğini baltalayacak şekilde çalışmalar yapma ve hatalara neden olma riski her zaman mevcuttur. Bu nedenle, afetzedelere yardım etmek için güçlendirme yaklaşımlarının özelliklerini belirlemek önemlidir (20). Bu bağlamda, öz yeterliliğin artırılması da önemli bir konudur. Hem tarla ve bahçe sahiplerinin hem de mevsimlik gezici tarım işçilerinin afetler konusunda bilgilendirilmesi ve gerekli önlemleri almaları konusunda denetim ve destekleri sağlamasının gereği ön plana çıkmaktadır. Bu önlemlerin yanı sıra bulunan ilde ve ilçedeki ilgili afet yönetimi planlama süreçlerinde temsil edilmeleri de ihtiyaçların belirlenmesi ve afet dönemlerinde koordinasyon zincirine dâhil edilmesi için işlevsel çalışmalarır.

Afetlerin yaşandığı süreçlerde yerel kapasitenin yetersiz kalması, dış bağlantıların ve desteklerin önemini arttırmaktadır. Bu nedenle afetlerden zarar gören bireylerin güçlendirilmesi ve dış kaynaklarla bağlantılandırılması önemlidir. Bu noktada Javadin (21), afet bölgelerinde çalışan sosyal çalışmacılar için bir dizi öneri sunar:

1. Bir müracaatçının sorunlarını çözmeye yardımcı olabilecek hizmetlerden haberdar olun.
2. Bir müracaatçıyı, ilgili kaynaklara sevk etmek için hazırlayın.
3. Müracaatçının destek aldığı kişi veya kurumlarla iletişim halinde olun.
4. Müracaatçının hizmetlerden faydalanması sürecinde karar vermesine destek olun.

Sosyal hizmet uzmanlarının afet bölgelerinde birey, aile, grup, topluluk ve toplum boyutunda görevler üstlenir. Bu anlamda alanyazında pek çok farklı yaklaşım ve görev listesi mevcuttur. Bu yaklaşım ve görev tanımları Artan ve Özkan (22)'in derlemesiyle aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- "Sosyal yardım sağlama ve vakalara ulaşma konusunda mesleki çalışmaları gerçekleştirmek, savunuculuk ve aracılık rolleri kapsamında insanlar için yardım kaynaklarına erişimi kolaylaştırmak,
- Afet mağduru bireylerin barınma ve temel ihtiyaçlarının karşılanması noktasında etkin rol üstlenmek, savunmasız ve dezavantajlı grupların öncelikli olarak koruma ve bakım altına alınmasını sağlamak,
- Travmatik bir durum esnasında, bireyi travma öncesi işlevselliğine döndürebilmek için psikolojik ilk yardım olarak görülen kriz müdahalesini uygulamak.

Cinsiyet, yaş, gelir, yetenek ve kültürel çeşitlilik, genellikle afete hazırlık, müdahale ve uzun vadeli iyileştirmenin birer unsuru olarak anılır. Toplumun genelinde afete maruz kalma süreci benzer dinamikler içerse de belirli çevresel ve kültürel faktörler, farklılaşan deneyimler ve eşitsizliklerle sonuçlanabilir" (23).

Mevsimlik gezici tarımda çalışan çocuklara yönelik afet müdahale süreçlerinde alanda deneyimli sosyal hizmet uzmanlarının yer alması oldukça önemlidir. Sosyal hizmet uzmanları bu süreçte, afet yönetiminin paydaşı olarak yer alan kurumlarının kapasitelerinin artırılmasında ve mevcut hizmetlerin afet koşullarında da sürdürülmesinde aktif rol oynarlar.

Aynı zamanda psikososyal müdahale ekibinin bir üyesi olan sosyal çalışmacılar kırılğan grupların özel gereksinimlerine yönelik hizmetlerin acil durumlar karşısında da insancıl ve erişilebilir bir biçimde sunulmasına imkan yaratırlar. Bu süreçte yerel çalışanların ve organizasyonların desteği ve sağladığı bilgi önemlidir. Aynı zamanda mevsimlik tarımda çalışan ve afetlere yönelik bilgi ve deneyim sahibi işçilerin de çocukların ve ailelerinin ihtiyaçları ve özel gereksinimlerine yönelik bilgi aktarımına olanak sağlamak için koordinasyona dahil edilmeleri gerekir.

Sosyal hizmet uzmanları çocuklarla ve ailelerle çalışırken, afete acil müdahale sürecinden, iyileştirme, geliştirme ve zarar azaltma süreçlerine kadar etkin ve güçlendirici bir mesleki çalışma yürütür.

2. Sonuç ve Öneriler

Doğal afetler, beraberinde getirdiği fiziksel zararları yanı sıra, günlük yaşamı ve alışlagelen normal yıkıma uğrattıkları için psikolojik krizlere sebep olurlar. Kriz süreçlerinde çocuklar ve aileler, günlük rutinlerinin ve baş etme stratejilerinin dışında, yabancı bir gerçekliği deneyimlerler. Önceden bildikleri yaşam rolleri, sorunlarını çözmek için kullandıkları güçleri ve becerileri kendilerini güvende hissettikleri mekanları ve erişilebilir kaynakları radikal biçimde değişebilmektedir. Bunun yanı sıra afetler, olası kayıplar ve yas süreçleri ile çocukların ve ailelerinin, derin travmatik deneyimlerle karşı karşıya gelmelerine sebep olabilmektedir. Bunlarla birlikte afet sonrası ortaya çıkan durumlar, eğitim, sağlık, bakım vs. gibi sosyal hizmetlerin erişilebilirliğini kısıtlamakta, hayatın akışını güçleştirmektedir. Özellikle mevsimlik tarım alanında temiz suya, gıdaya ve barınma alanına erişim güçleşmekte, hayvan ölümleri sebebiyle ortaya çıkabilecek salgın hastalıklar, ilerleyen süreçte de önemli sağlık sorunlarına sebep olabilmektedir.

Afetler, etkin ve gerçekçi bir psikososyal destek ve krize müdahale süreci uygulanmadığı takdirde bireyler çaresizlik, güçsüzleşme, sosyal işlevselliğini kaybetme gibi travmatik etkiler yaratabilir. Özellikle afetten hemen sonra ortaya çıkan kaotik dönemlerde, yetişkinler çocuklarının korunması ve bakımı noktasında desteklenmelidir. Afet sonrası karşılaşılan yaşam koşulları içinde çocukların ihmal ve istismar tehlikesine karşı korunmaları önemlidir. Bu noktada çocuğun eğitim sürecinde devam ederek öğretmenin gözetiminde ve takibinde olması, hem çocuk için "normalin" yeniden kurulmasını kolaylaştıracak hem de çocuğu dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı koruyacak ve güçlendirecektir.

Mevsimlik gezici tarımda çalışan ya da çalışma riski taşıyan çocuklar ve aileleri için, afet sonrası müdahale sürecini dört aşamada uygulayabiliriz.

1. Koruyucu önleyici müdahaleler: Afet durumu oluşmadan önce olası riskleri ve ihtiyaçları önceden planlamayı ve ilgili meslek elemanlarının eğitimini barındırır. Bu aşama, afet sonrası ortaya çıkabilecek zararın etkilerini en aza indirmek ve afet sürecinde sağlanacak kaynakların planını yapabilmek için önemlidir. Bu bağlamda;

- Mevsimlik tarım alanında hangi yaş grubundan, eğitim döneminden çocukların olduğunu ve onların özel ihtiyaçlarının önceden tespiti,
- Çocuklar, ebeveynler, iş araçları ve işverenler için, çalıştıkları bölgede tehdit oluşturan afetlere yönelik farkındalık eğitimlerinin sağlanması,

- Afet durumlarında sağlanacak hizmetlerin (barınma, beslenme, güvenlik, hijyen, sağlık vs.) bulunulan bölgeye, yapılan tarımsal etkinliğe ve nüfusa uygun olarak planlanması,
- Çocukların okullarının zarar görmesi ihtimaline karşılık ikame edilecek okulların belirlenmesi,
- Afet sonrası oluşacak salgın hastalık risklerine yönelik müdahalelerin planlanması,
- Öğretmenlerin ve sosyal hizmet uzmanlarının afetlerin etkisi ve sonuçları konusunda güncel olarak bilgilendirilmeleri,
- Afet sonrası AFAD koordinasyonun çalışacak olan tüm sosyal hizmet uzmanlarına yönelik «afet sonrası krize yönelik psikososyal müdahale» konusunda eğitimlerin sağlanması önemlidir.

2. Temel ihtiyaçların karşılanması: Bu süreçte elbette öncelikle barınma, beslenme, su, hijyen gibi ihtiyaçların akut olarak karşılanması önemlidir. Bunun yanı sıra sosyal alandaki işlevsel ilişkilerin ve gündelik hayatın işlevsel pratiklerinin yeniden inşa edilmesi de psikososyal olarak destekleyici olacaktır. Mevsimlik gezici tarımda çalışan ya da aileleri ile birlikte bölgede bulunan çocuklara yönelik yapılacak çalışmalar da okula dönüşün ivedilikle sağlanması önerilebilir. Bu bağlamda;

- Aile bütünlüğü korunarak barınma, beslenme, sağlık, güvenlik vs. ihtiyaçları için seçilmiş uygun mekânlarda hizmetlerin sağlanması,
- Hijyen ihtiyaçlarının karşılanması (Küçük çocuklar için bez, uzun ömürlü mama ve bakım ürünleri, gençler için kişisel bakım ve hijyen ürünleri vs.),
- Çocukların, okulların zarar görmesi ihtimaline karşılık önceden belirlenmiş okullara yönlendirilmeleri,
- Çocukların okul malzemeleri ve okula uygun kıyafetlerinin ivedilikle sağlanması,
- Afet sürecinin ilk aşamalarında ortaya çıkabilecek güvenlik sorunlarına karşılık, çocuk ihmal ve istismarına yönelik önlemlerin geliştirilmesi,
- Afet sonrası, sosyal sermayenin (bölgesel kaynaklar, sivil toplum örgütleri, ilgili kuruluşlar vs.) ihtiyaçlara yönelik işlevsel olarak yönlendirilmesi için toplumla çalışma kaynaklarının ve organizasyon kapasitesinin güçlendirilmesi önemlidir.

3. Özel ihtiyaç gruplarına yönelik hizmetler: Temel ihtiyaçların sunulmasındaki ivedilik, özel ihtiyaç gruplarına yönelik hizmetlerin sekteye uğramasına neden olmamalıdır, bu bağlamda sunulan hizmetlerin sürekliliğini sağlamak ve kontrol etmek önemlidir. Bunun yanı sıra, afetten oluşan can kaybı sebebiyle korunmaya muhtaç olan çocuklara yönelik hizmetlerin de ivedilikle sağlanması gereklidir. Bu farkındalık doğrultusunda;

- Mevsimlik gezici tarımda çalışan ya da ailesi ile birlikte bölgede bulunan çocukların, özel eğitim ve bakım gereksinimlerine yönelik hizmetlerin devamlılığının sağlanması ve oluşabilecek ihmallerin denetlenmesi,
- Süreğen sağlık sorunları yaşayan çocuklar ve ebeveynleri için sağlık kontrollerinin ve tedavilerinin devamlılığının sağlanması için gerekli koordinasyonun sağlanması ve ihmallerin denetlenmesi,
- Afet sonrası «korunmaya muhtaç çocuk» için ilgili tedbir kararlarının uygulanması,
- Afet sonrasındaki süreçlerde de Çocuk Koruma Kanunu kapsamında alınmış tedbir kararlarının devamlılığının sağlanması ve ihmallerin denetlenmesi,

• Diğer özel ihtiyaçları tespit etme ve ilgili kuruluşlarla bağlantı kurulması gereklidir.

• Afet sonrası ortaya çıkabilecek özel ihtiyaçların tespiti ve gerekli hizmetlerin sunulması için düzenli denetimlerin yapılması ve ailelerin, iş araçlarının ve iş verenlerin bu konuda farkındalıklarının artırılması gerekmektedir.

4. Afet sonrası psikososyal destek: Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı'nın hazırladığı Türkiye Afet Müdahale Planı (TAMP) (AFAD, 2013)'na göre;

-Psikososyal Destek Hizmet Grubu,

-Aynı Bağış Depo Yönetimi ve Dağıtım Hizmet Grubu içerisinde yer almaktadır.

Bu anlamda hem sağlanacak aynı yardımların, bağışların ve desteklerin organizasyonunda hem de afet sonrası sunulacak psikososyal destek süreçlerinde ASHB'ye bağlı ilgili taşra teşkilatı etkin görev almaktadır. Bu görev tanımı doğrultusunda,

• Afet sonrasında sağlanan psikososyal desteklerin, mevsimlik gezici tarımda çalışan çocuklar ve aileleri için ulaşılabilir olmasını sağlama,

• Ailelerin ve çocukların, geldikleri bölgedeki diğer aile bireyleri ile iletişimlerinin sağlanması,

• Çocuklara ve ailelerine yönelik, sahip oldukları kültürel değerler çerçevesinde sosyal, kültürel, eğitsel etkinliklerle desteklenmeleri ve duygusal sağaltımın sağlanması için uygun psikososyal destek uygulamalarının etkin olarak kullanılması,

• Oluşabilecek güçsüzlük, çaresizlik ve öfke duygularıyla baş etmeye yönelik, yerinde ve hak temelli olarak sağlanan hizmetlerle yalnız olmadıklarına yönelik farkındalık oluşturmak önemli olacaktır.

3. Alana Katkı

Bu derleme makalesinde bir risk grubu olarak mevsimlik tarımda çalışan çocukların, afet süreçlerinde derinleşen kırılğan konumları ele alınmış, çocukları etkileyen sorun alanlarının kesişimine değinilmiş ve kurumsal hizmetler temelinde üretilebilecek özgün önerilere yer verilmiştir.

Çıkar Çatışması

Bu makalede herhangi bir nakdi/ayni yardım alınmamıştır. Herhangi bir kişi ve/veya kurum ile ilgili çıkar çatışması yoktur.

Yazarlık Katkısı

Fikir/Kavram: FE; **Tasarım:** FE; **Denetleme:** FE; **Kaynak ve Fon Sağlama:** FE; **Malzemeler:** FE; **Veri Toplama ve/veya İşleme:** FE; **Analiz/Yorum:** FE; **Literatür Taraması:** FE; **Makale Yazımı:** FE; **Eleştirel İnceleme:** FE.

Kaynaklar

1. AFAD. Açıklamalı afet yönetimi terimleri sözlüğü. [cited 2023, Mar 02]. Available from: <https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu>.

2. ILO. Child labour: Global estimates 2020, trends and the road forward, ILO and UNICEF. New York. 2021.

3. Supporttolife. Seasonal agricultural fields and children's status: Field study findings from Silifke, Mersin. 2021. [cited 2023 Feb 11]. Available from: <https://www.supporttolife.org/wp-content/uploads/2021/12/20211027-stl-silifke-field-study-findings-v2.pdf>.

4. Benek S, Baydemir R. Mevsimlik tarımda çocuk işçiliğini azaltmak için bir model önermesi: 'Eğitime erişim ve iletişim birimi'nin kurulması. Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 2021;10(2):45-57.

5. Çocuk İşçiliği İle Mücadele Ulusal Programı. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Çalışma Genel Müdürlüğü. 2017. [cited 2022, Feb 10]. Available from: https://www.csgb.gov.tr/cgm/dokumanlar/cocuk_isciligi_ile_mucadele_ulusal_programii_eylem_plani/.

6. UNISDR. Terminology on disaster risk reduction. Geneva, Switzerland, 2009.

7. Ergünay O. Afet yönetimi nedir? Nasıl olmalıdır?. TÜBİTAK Deprem Sempozyumu Bildiriler Kitabı içinde. Ankara: TÜBİTAK Yay. 1996. 263-272.

8. Kadioğlu M. Bütünleşik afet yönetiminin temel ilkeleri. Afet Zararlarını Azaltmanın Temel İlkeleri içinde, yazar M. K. Özdamar. Ankara: JICA Türkiye Ofisi Yayını. 2008.

9. IASC. Guidelines on mental health and psychosocial support in emergency settings. 2007.

10. Mathbor, GM. Enhancement of community preparedness for natural disasters: The role of social work in building social capital for sustainable disaster relief and management. International Social Work. 2007;50(3):357-369.

11. Peek L. Stough LM. Children with disabilities in the context of disaster: A social vulnerability perspective. Child Development. 2010;81(4):1260-1270.

12. Bilik MB. Deprem tehlikesine karşı Van kent merkezinin sosyo-mekansal zarargörebilirliği. Dirençlilik Dergisi 2021;5(1): 67-92.

13. Henderson R. Educational issues for children of itinerant seasonal farm workers: A case study in an Australian context. International Journal of Inclusive. 2004;8(3):293-310.

14. Hagan J F. Psychosocial implications of disaster or terrorism on children: A guide for the pediatrician. Pediatrics. 2005;116(3):787-795.

15. Uysal M. Sayılan F. Yıldız A. Türk E. Türkmen N ve Korkmaz N. The basic educational problems of children of seasonal agricultural workers. Ankara University, Journal of Faculty of Educational Sciences. 2016;49(1):183-201.

16. Kalkınma Atölyesi. Yağmur, çamur ve çıplak ayaklar: Adana ovası su taşkınının mevsimlik gezici tarım işçileri ile çocuklarına etkileri vaka analizi. Ankara, 2020.

17. Loeffler DN. ve diğerleri. Social capital for social work: toward a definition and conceptual framework. Social Development Issues. 2004;26(2/3):22-38.

18. Hawkins RL, Maurer K. Bonding, bridging and linking: how social capital operated in new. British Journal of Social Work. 2010;40:1777-1793.

19. T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. Psikososyal destek nedir? Aile ve Toplum, 2018.

20. Dominelli L. The opportunities and challenges of social work interventions in disaster situations. International Social Work. 2015;58(5): 659-672.

21. Javadian R. Social work responses to earthquake: A social work intervention in Bam, Iran. International Social Work. 2007;50(3):334-346.

22. Artan T, Özkan AO. Afetler ve sosyal hizmet. Journal of ADEM. 2020;1(1):47-54.

23. Howard A. Agllias K. Bevis M. ve Blakemore T. How social isolation affects disaster preparedness and response in australia: Implications for social work. Australian Social Work 2014;71(4):392-404.